

обмен территориями) и удовлетворить, в первую очередь, потребности местного населения.

Список литературы:

1. www.hindustantimes.com
2. www.upi.com
3. «Дахала Каграбари»–район Индии, окруженный территорией Бангладеш, в свою очередь, окруженной индийским анклавом, который расположен внутри Бангладеш.
4. Винокуров Е.Ю. Теория анклавов.- Калининград: Терра Балтика, 2007.- С.155.
5. Willem Van Schendel Stateless in South Asia: The Making of the India-Bangladesh Enclaves // The Journal of Asian Studies 61, no. 1 (February 2002). –P.119
6. www.washingtonpost.com

Б.Мусаев,

ТДЮУ “Халқаро тижорат (хусусий)
ҳуқуқи” кафедраси ўқитувчиси

ТАРАФЛАРНИНГ ТЕНГЛИГИ ХАЛҚАРО ХУСУСИЙ ҲУҚУҚИЙ МЕҲНАТ МУНОСАБАТЛАРИНИНГ АСОСИ СИФАТИДА

Аннотация: мазкур мақолада муаллиф томонидан тенглик тамойилининг мазмунини, унинг халқаро хусусий ҳуқуқий меҳнат муносабатларида тутган ўрни, бу борадаги миллий ва хорижий олимларнинг фикрларининг таҳлили ўрганилган. Муаллиф томонидан миллий норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар нормаларининг таҳлили натижасида уларни такомиллаштиришга оид таклифлар илгари сурилган.

Калит сўзлар: тенглик, онтологик нуқтаи назар, умумҳуқуқий тамойил, ҳуқуқни татбиқ қилиш, формал тенглик, низоларни ҳал қилиш.

Аннотация: в данной статье автор изучает содержание, роль принципа равенства в международном частном трудовом отношении, а также взгляды отечественных и зарубежных ученых. В результате анализа автором выдвинуты предложения по совершенствованию национальных нормативно-правовых актов.

Ключевые слова: равенство, онтологический смысл, общеправовой принцип, правоприменение, формальное равенство, разрешение конфликтов.

Annotation: in this article, the author has studied the content of the role of the principle of equality and its role in the international private labor relations, as well as studying the views of domestic and foreign scientists. As a result of analysis, the authors put forward proposals to improve national legal acts.

Key words: equality, ontological sense, the general principles of law enforcement, formal equality, conflict resolution.

“Тенглик” тамойили ўзбек цивилистикасида фуқаролик ҳуқуқига тегишли бўлган асосий ажралмас тамойил сифатида баҳоланиб келинади. Ушбу тамойилни энг қадимий илдиэларини қадимги юнон олимларининг асарларида учратиш мумкин. Қадимги юнон олими Цельс “**jus**”- ҳуқуқни – “**ars**”- билим ва кўникмани амалга ошириш санъати, “**boni**” - яхшилик ва “**aequi**” - тенглик ва адолат тушунчалари билан ифодалашга урунган. Ушбу ҳолатда Қадимги Юнон ҳуқуқида ҳам тенглик тамойили ҳуқуқнинг асосий белгиси сифатида баҳоланганлигини кўриш мумкин.

Қадимги Юнон ва Рим давлатлари ҳуқуқшунослари қаерда расмий тенглик мавжуд бўлса, шу ерда ҳуқуқ, муносабатларнинг ҳуқуқий шакли, тартибга солишнинг ҳуқуқий шакли ва ҳуқуқий бошланиш ҳаракатда бўлади, қаердаки ҳуқуқ ҳаракат қилса шу ерда тенглик тамойили бўлиши лозим, деган фикрни илгари суришган.

Ҳуқуқий назария соҳасидаги олимлардан бири В.С. Нерсесяннинг қуйидаги фикрлари диққатга сазовор: “Ушбу принцип (*тенглик принципи ҳақида фикр юритилмоқда – изоҳ муаллифники*) доирасидан четга чиқувчи ва унга зид бўлган барча муносабатлар ноҳуқуқий ва ҳуқуққа зид саналади” [1, 157-158-бетлар]. Фуқаролик ҳуқуқи “тенглик” тамойилидан тасодифий равишда фойдаланмайди. Ушбу

тамойилда фуқаролик қонунчилигини ривожланишининг муҳим даврлари ва яқунлари, хусусий ҳуқуқий тартибга солишнинг асосий йўналишлари, олдинги авлод цивилист олимларининг сиёсий-ҳуқуқий ва фалсафий қарашлари жамланган.

Хусусий ҳуқуқий муносабатлар, унинг хусусиятлари, ушбу муносабатларнинг энг муҳим белгиси сифатида тарафларнинг тенглиги, хусусий ҳуқуқий муносабатларни коллизия тартибга солиш, коллизия нормалар ва унинг турлари, халқаро хусусий ҳуқуқий коллизия нормаларнинг одификация қилиш масалалари ўзбек миллий ҳуқуқий адабиётларида кенг муҳокама қилиниб келинмоқда [2].

Тенглик умумҳуқуқий таъминот сифатида соҳавий қонун ҳужжатларида аниқлаштирилиб ривожлантирилган бўлиб, ушбу таъминот амалдаги Фуқаролик кодекси нормаларида ҳам назарда тутилган. Хусусан, Фуқаролик кодексининг 1-моддаси, 1-қисмига биноан “Фуқаролик қонун ҳужжатлари улар томонидан тартибга солинадиган муносабатлар иштирокчиларининг тенглигини эътироф этишга, мулкнинг дахлсизлигига, шартноманинг эркинлигига, хусусий ишларга бирон-бир кишининг ўзбошимчалик билан аралаштишига йўл қўйилмаслигига, фуқаролик ҳуқуқлари тўқинлиқсиз амалга оширилишини, бузилган ҳуқуқлар тикланишини, уларнинг суд орқали ҳимоя қилинишини таъминлаш зарурлигига асосланади”. Ушбу таъминотлар фуқаролик ҳуқуқи нормаларининг юқори ижтимоий аҳамиятига эга эканлигидан далолат бериб, уларнинг жамият ҳаётидаги таъсирчанлик мавқеини янада кенгайтиради. Бундан ташқари, Фуқаролик қонунчилигининг ушбу таъминотлари, яъни асосий йўналишлари ЎЗР ФК нормалари моҳиятини, мазмунини ва вазифаларини белгилашда асос сифатида фойдаланилди. Фуқаролик қонун ҳужжатларининг моҳияти ҳам улар асосида белгиланади.

1997 йилда қабул қилинган Фуқаролик кодексига тенглик таъминотини киритилиши мулк шакллариининг хилма-хиллиги, хусусий мулк дахлсизлиги ва бозор иқтисодиёти қоидаларига асосланган давлатимизда ижтимоий муносабатларни самарали ва муваффақиятли тартибга солишда объектив заруриятга айланган. Тенглик таъминоти ижтимоий муносабатлар субъектларининг таркибидан қатъи назар мулк ва шахсий номулк муносабатларни ягона ҳуқуқий тартибга солишни белгилаб беришга қаратилган.

Ягона ҳуқуқий тартибга солиш ўзида фуқаролик ҳуқуқи субъектларини уларнинг индивидуал хусусиятларидан ва бошқа белгиларидан қатъи назар жамоавий ва шахсий манфаатларни ягона тартибга солишида намоён бўлади.

Ижтимоий муносабатларни тартибга солишга қаратилган қоидаларнинг мазмунини белгилашда кўпгина ҳолларда ушбу муносабатларнинг хусусиятлари ҳисобга олинади. Ҳуқуқий тартибга солишнинг хусусиятлари, шунингдек ижтимоий муносабатларнинг элементлари (шахснинг ҳолати, объектнинг аломатлари ва ҳ.к.) билан белгиланади. Фуқаролик ҳуқуқи қоидалари воситасида тартибга солинадиган ижтимоий муносабатларнинг доирасини белгилашда ҳам ушбу талабга амал қилинади.

Юқорида келтирилган муносабатлар, улар иштирокчиларининг тенг ҳуқуқлилик, мулк ва мустақиллик, ушбу муносабатларнинг ҳақ эвазига

амалга оширилиши, иштирокчиларнинг иқтисодий жиҳатдан бир-бирига қарам бўлмаслиги, мол-мулкнинг алоҳида бўлиши, юридик тенг ҳуқуқлилик, шахсий ҳуқуқларнинг узвий ва дахлсиз бўлиши таъминотларига асосланади [3, 7-бет].

Бундан кўриниб турибдики, Фуқаролик ҳуқуқида тенглик таъминоти мустақил ва ихтисослаштирилган таъминот сифатида алоҳида аҳамиятга эга. Ўз ўрнида Х.Рахмонкулов хусусий ҳуқуқий ва оммавий ҳуқуқий муносабатларга ўз нуқтаи назарини билдирар экан қуйидаги фикрлари диққатга сазовор: “Ижтимоий муносабатлар тизимида ҳуқуқий муносабатлар муҳим ўрин эгаллайди. Ҳуқуқий муносабатлар уларда иштирок этувчи тарафлар (ҳуқуқ субъектлари)нинг ҳуқуқий мақоми ва уларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларининг хусусиятларига мувофиқ ҳар хил аҳамиятга эга бўлади. Бир тарафнинг иккинчи тарафга бўйсиниши таъминоти асосланган муносабатлар оммавий-ҳуқуқий аҳамиятга эга. Тарафлари ўзаро тенг ҳуқуқли таъминоти асосланган муносабатлар хусусий-ҳуқуқий аҳамиятга эга.

Хусусий-ҳуқуқий аҳамиятга эга бўлган муносабатлар ҳуқуқ субъекти сифатида нафақат битта давлат, шунингдек, турли давлатлар ҳудудида истиқомат қилувчи фуқаролар (жисмоний шахслар), фаолият юритувчи юридик шахслар ўртасида ҳам вужудга келади.” [4, 4-бет].

Тенглик таъминотининг мазмунига эътибор қаратадиган бўлсак, ушбу таъминот инсонлар томонидан ташқаридан мажбурий равишда киритилган ва сунъий равишда яратилган қандайдир нарсасиз, балки ушбу таъминот икки ҳуқуқ соҳаси – хусусий-ҳуқуқий ва оммавий-ҳуқуқий соҳаларни бир-бирдан ажратишга хизмат қилади.

Хусусий ҳуқуқнинг асосий бошланғич қоидаи тарафларнинг ўзаро тенглиги ва ўзаро манфаатлар мувофиқлиги саналса, оммавий-ҳуқуқнинг бошланғич қоидаи – ҳокимият ва бўйсунуш, субординация саналади. Н.П. Аслания қайд этганидек, “бўйсунушнинг аниқ равшан эканлиги бир вақтни ўзида тенглик ва бўйсунушнинг бир-бирига мувофиқ келмаслигини исботлаш заруриятини йўққа чиқаради” [5, 270-бет].

Хусусий ҳуқуқий муносабатларнинг мавжуд бўлиш ғояси ўз ичига ҳуқуқ субъектига у ҳаракат қилаётган ҳуқуқий муносабатлар доирасида ташқи аралашувларсиз ўз манфаатларини ўйлаган ҳолда эркин ҳаракатланиш имконини беришида намоён бўлади [5, 126-бет].

Оммавий ҳуқуқда эса акси бўлиб, унга кўра алоҳида шахсларнинг манфаатлари жамоат манфаатларига қай даражада мос келган ҳолдагина аҳамиятга эга бўлиб, шахсий манфаатлардан оммавий манфаатларнинг устунлиги тан олинади. Ушбу ҳолатдан келиб чиққан ҳолда айтиш мумкинки, оммавий ва хусусий ҳуқуқий муносабатларни ажратувчи энг муҳим белги бу – ҳуқуқий муносабат иштирокчилари манфаатларининг чегараси саналади.

С.С. Алексеевнинг фикрича: “айнан хусусий ҳуқуқ шахснинг фаол ижоди, ташаббускорлиги, тадбиркорлиги ва фаолияти учун кафолатланган имконият тўғрида, субъектив ҳуқуқлар тизимини вужудга келиши билан боғлиқ бўлган асосий жараёнларни ўзида ифодалайди.... Хусусий ҳуқуқ шахснинг “ўзига ўзи ҳужайин”, иқтисодий жиҳатдан эркин, мустақил ва тенг бўлишини ўз ичига олувчи юридик шакл сифатида гавдаланади” [6, 158-бет].

Қайд этиш лозимки, хусусий ҳуқуқнинг ягоналиги ва тенглигининг мазмуни шундаки, ушбу тушунчалар жамият аҳолисининг ижтимоий онгида адолат ва тенг ҳуқуқлилик белгиси сифатида шаклланган.

Жамиятда шахслар ўртасидаги хусусий-ҳуқуқий муносабатларнинг мазмунига эътибор қаратар экан, П.Г. Виноградов шахслар ўртасидаги тартибни сақлаш учун минимал талаблар сифатида қуйидагиларни назарда тутди: “Хусусий ҳуқуқий муносабат ҳуқуқ субъектларига зарар етказмаслиги, бирининг иккинчисига нисбатан адолатсиз устунлик бермаслиги, бирининг шахсий манфаатларини бошқасиникидан устун қўймаслиги лозим” [7, 400-408-бетлар].

Товар-пул муносабатлари ҳаракатда бўлиб турган шароитда фуқаролик ҳуқуқий муносабат тарафларнинг тенглигини талаб этади, ушбу муносабатга хос тенглик ва уни муайян шаклда ифода этилганлиги ва мустаҳкамланганлигидан дарак беради [3, 14-бет]. С.Н. Братуснинг айтишича, тарафларнинг тенглиги фуқаролик ҳуқуқи билан тартибга солиш методининг муҳим белгиси сифатида мулк муносабатларнинг ўзи билан ифода этилади. У фуқаролик ҳуқуқи предмети ва методининг бирлигини тан олса-да, амалда методнинг аҳамиятини ҳисобга олмайди ва фуқаролик ҳуқуқини бошқа ҳуқуқ соҳаларидан фарқлаш учун қўшимча критерий (мезон), яъни методнинг ҳолати йўқ деб тасдиқлайди [8, 53-бет].

Демак, барча жамият аъзоларининг манфаатларини кўзлаб тикка ҳолатда бўлган, яъни ҳокимият, маъмурий итоат асосида вужудга келадиган муносабатлар оммавий ҳуқуқ нормалари билан тартибга солинади, алоҳида шахсларнинг манфаатларини кўзлаб, ёйиқ ҳолатда, яъни тенг ҳуқуқли субъектлар ўртасида ташаббус кўрсатиш ва эрк-иродасини мустақил ифода этиш асосида вужудга келадиган муносабатлар хусусий ҳуқуқ нормалари билан тартибга солинади [9, 536-бет].

Хусусий ҳуқуқ тизимига кирувчи фуқаролик ҳуқуқининг нормалари воситасида жамият аъзолари, давлат ва нодавлат ташкилотларнинг хусусий манфаатлари ифодаланган, тенг ҳуқуқли ва алоҳида мулк эгаларининг (фуқаролар ва юридик шахслар) ташаббускорлигига асосланган турли ижтимоий муносабатлар тартибга солинади ва бир тарафнинг иккинчи тарафга ҳуқуқий жиҳатдан бўйсунушига асосланмаган, ушбу тарафларнинг мустақиллик ва тенг ҳуқуқлилик тамойилларига асосланган муносабатлар тартибга солинади [10, 60-63-бетлар].

Ушбу фикрни таҳлил қилишда, энг аввало, ушбу муносабатларни белгилаб берувчи икки мезон мазмуни ва уни ташкил қилувчи қисмларни чуқур англаш талаб қилинади. Шунинг қайд этиш лозимки, бу икки мезонни янада аниқлаштириш талаб қилинади, шунингдек улар шартли мезон сифатида қараш мақсадга мувофиқдир.

Ижтимоий муносабатлар хусусий ҳуқуқий табиат касб этиши ёки этмаслигини аниқлаш учун, аввало, диспозитивлик, иштирокчиларнинг тенглиги ва тарафларнинг эрк мухторияти принципини таҳлил қилиш лозим. Диспозитивлик принципи ўзида ижтимоий муносабатларни ташаббус қилиш, ўзгартиши ва бекор қилишда иштирокчиларининг иродасининг мутлақ тенг ҳуқуқлигини назарда тутди.

Мисол учун, тарафларни бирор-бир мулк манфаатларини қондиришга қаратилган шартноманинг (олди-сотди, ташиш шартномаси ва бошқалар) имзоланиши, хусусий ҳуқуқий муносабатларга мисол

бўлади. Шахсни бирор-бир жиноят содир этганликда гумон қилиниб, қўлга олиниши билан боғлиқ муносабатларда, тарафларнинг иродаси фақатгина давлат томонидан унинг номидан ҳаракат қиладиган ҳуқуқни муҳофаза қилувчи орган ходими томонидан амалга оширилади. Бу ҳолатда юзага келадиган ҳуқуқий муносабатлар ўз-ўзидан хусусий ҳуқуқий характер касб этмайди.

Тарафларнинг тенглиги хусусий ҳуқуқнинг бошланғич асоси сифатида хусусий шахсларнинг ҳуқуқий муомаладаги тартибини ўрнатади, улар манфаатларини адолатли ҳимояланишини кафолатлайди. Тенглик тамойили алоҳида шахсларга нисбатан зўравонлик ҳамда ўзбошимчаликка ва асоссиз имтиёзларга йўл қўймаган ҳолда шахсларнинг тенг ҳуқуқли субъектлар сифатидаги ҳуқуқий алоқаларини баҳолайди ва расмийлаштиради.

Ҳуқуқий муомалада фактик жиҳатдан ўзаро нотенг бўлган шахслар ҳам тенг ва бир-биридан мустақил бўлган, ҳуқуқий муносабатнинг эркин иштирокчилари сифатида баҳолашиб, ягона ҳуқуқий қоидага – “нима қилиш мумкин ва нима қилишдан тийилиш лозим” қоидасига амал қиладилар. Тенглик тамойили ижтимоий ҳаёт субъектлари манфаатларини мувозанатда бўлиши ва мувофиқлашувига кўмаклашиб, ижтимоий муносабат субъектларининг формал жиҳатдан ҳуқуқий мақомига аниқлик киритишга хизмат қиладди. Хусусий ҳуқуқий муносабатларда тарафлар ўртасида низо юзага келган тақдирда, низони ҳал қилишнинг ягона ҳуқуқий усули, шунингдек, бузилган субъектив ҳуқуқларнинг ҳимоя қилишнинг ягона воситаси ўрнатилади.

Шундай қилиб, тенглик онтологик нуқтаи назардан ижтимоий омил сифатида намоён бўлиб, у хусусий ҳуқуқни шаклланиши ва ривожланишини таъминлайди. Гносеологик нуқтаи назаридан эса тенглик ижтимоий муносабатларни ҳуқуқий тартибга солиш хусусиятлари ва умумий йўналишларини аниқлаб берувчи бош ғояни ўзида намоён қиладди. Қайд этиш лозимки, ушбу ғоя фактик жиҳатдан тенглик ва формал жиҳатдан тенглик нуқтаи назарда кўриб чиқилади. Фактик жиҳатдан тенглик ўз мазмунига кўра ҳуқуқ моҳиятини, ижтимоий муносабатлар ва ҳуқуқнинг ўзаро алоқасини нотўғри тушунишнинг оқибати саналади. В.С. Нерсисянц қайд этганидек, фактик жиҳатдан тенглик бу - ҳуқуқий тенгликни инкор қилиш саналади [11, 157-158-бетлар].

Бундай ҳуқуққа зид тенглик барча асосий ҳуқуқ ва шахс эркинлигига зид келади. Шундай қилиб, тенгликнинг энг тўғри ва адолатлиси бу – формал юридик тенглик саналади. Ўзбек миллий ҳуқуқий тизимида формал тенглик турли ҳуқуқ соҳаларидаги тамойил ва умумҳуқуқий тамойил сифатида намоён бўлади. Ушбу тушунча миллий ҳуқуқий ҳужжатларда турли сўз бирикмалари орқали очиб берилади: қонун олдидаги тенглик, ҳиссалардаги тенглик, овоздаги тенглик, имкониятлардаги тенглик ва бошқалар.

Хусусий ҳуқуқ ҳам муайян ҳуқуқ соҳаларидан ташкил топган ҳуқуқ тизимидан иборат. Ушбу тизимга кирган ҳуқуқ соҳалари воситасида жамият аъзолари, давлат ташкилотларининг хусусий манфаатлари ифодаланган, мустақиллик ва яқна мулкдорларнинг (жисмоний шахслар, юридик шахслар) ташаббускорлигига асосланган муносабатлар тартибга солинади. Бундай муносабатлар ёйиқ чизиқ (горизонтал) аҳамиятга эга бўлган, яъни бир тарафнинг иккинчи тарафга ҳуқуқий жиҳатдан бўйсунушга асосланмаган, мустақиллик ва тенг ҳуқуққа

эга бўлган иштирокчилар ўртасида вужудга келади муносабатлардан иборат [12, 13-бет].

Халқаро хусусий ҳуқуқ предметиға тор нуқтаи назардан ёндашиш зарурлигини В.Ф.Попондопуло ҳам таъкидлайди. Унинг фикрича, “халқаро хусусий ҳуқуқ – бу фуқаролик ҳуқуқининг чет элликлар иштирокидаги мулкӣ ва улар билан боғлиқ шахсий номулкӣ муносабатларни тартибга соладиган, томонлар тенглиги, иштирокчиларининг хоҳиш-ирода эркинлиги ва мулкӣ мустақиллигиға асосланган умумий ва махсус нормалари йиғиндиси” [13, 11-бет].

Шундай қилиб, тенглик тамойили ғносеологик ва онтологик нуқтаи назарда кўриладиган хусусий ҳуқуқнинг бошланғич асоси саналади. Онтологик нуқтаи назардан тенглик тамойили фуқаролик ҳуқуқӣ муносабатларни тартибга солишининг умумий йўналишлари ва ўзига хос хусусиятларини белгилаб берувчи асосий ғоя сифатида эмас, балки фуқаролик ҳуқуқӣ субъектларининг ўзаро ҳуқуқӣ муносабатларини ташқи шакли саналади.

Халқаро меҳнат муносабатлари ўз хусусиятлари, яъни ушбу муносабатларнинг ҳақ эвазига амалга оширилиши, тарафларининг шахсий манфаатларини қондиришга қаратилган бўлиши, тарафларининг тенг ҳуқуқлиги жиҳатдан фуқаролик ҳуқуқӣ нормалари воситасида тартибга солинадиган муносабатларға ўхшашлиги бор, лекин улар вужудга келиши асослари, уларда қатнашувчи шахсларнинг ҳуқуқӣ мақоми ва амалда қўлланиши доираси билан миллий ҳуқуқӣ муносабатлардан фарқ қилади ва шунинг учун ҳам “чет эл элементлари билан мураккаблашган ҳуқуқӣ муносабатлар” деб аталади.

Бунга сабаб, ушбу муносабатларда, турли давлат фуқароларининг, ташкилотларининг иштирок этиши уларни одатда фуқаролик ёки меҳнат ҳуқуқӣ нормалари билан битта давлат ичида тартибга солинадиган муносабатлар доирасидан четга чиқариб юборади ва натижада халқаро хусусий ҳуқуқ нормаларини қўллашга олиб келади. Ушбу муносабатлардаги тарафларнинг ҳуқуқӣ мақоми ва тенглиги масалаларида илмий адабиётларда турли ёндашувлар мавжуд.

Шахсининг ўз хоҳишига кўра бирор-бир ижтимоий муносабатларға киришиш хоҳишини турлича тушуниш ва тарафларнинг тенглигини аниқлашда қийинчиликларға дуч келиш мумкин. Мисол учун, меҳнат шартномасини тузиш жараёнида баъзи бир ҳолатларда ходим қўшимча даромад олиш мақсадида ўз касбий имкониятлари доирасида қўшимча меҳнат вазифаларини зиммасига олиш ҳақида таклиф киритиши мумкин. Ушбу ҳолатда иш берувчининг қўшимча иш бажариш ҳақидаги мазкур таклифни рад қилиши ходимнинг ҳуқуқларини бузиш саналмайди, сабаби ходимнинг асосий меҳнати учун иш берувчи томонидан ҳақ тўланади. Шундай бўлса-да, юридик нуқтаи назардан олиб қараганда юқоридаги ҳар икки ҳолатда ҳам меҳнат шартномасини тузиш вақтида тарафларнинг хоҳиш иродаси эркин амалга оширилган, деб ҳисобланилади.

Бу борадаги амалдаги Ўзбекистон Республикасининг Меҳнат кодекси нормалариға эътибор қаратсак. Юқорида қайд этилганидек, Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодексининг 1-моддасидаёқ фуқаролик ҳуқуқӣ муносабатларни тенг ҳуқуқлиликка асосланиши белгилаб берилган. Лекин, амалдаги Ўзбекистон Республикасининг Меҳнат кодекси ҳақида бундай фикр билдириб бўлмайди. Меҳнат кодекси нормаларида фақатгина “Жамоа шартномалари ва келишувлари

тузишининг асосий принциплари” (30-модда), “Меҳнат қилиш ҳуқуқини амалга ошириш кафолатлари” (58-модда)да тенглик ҳақида сўз юритилади, лекин ушбу тенглик ҳақидаги қоидалар меҳнат шартномаси ва унинг тарафларига ҳеч қандай алоқаси йўқ. Меҳнат кодексининг “Меҳнат шартномасининг тушунчаси ва тарафлари” деб номланган 72-моддасида меҳнат шартномаси унинг тарафларига шундай таъриф берилган: “Меҳнат шартномаси ходим билан иш берувчи ўртасида муайян мутахассислик, малака, лавозим бўйича ишни ички меҳнат тартибига бўйсунган ҳолда тарафлар келишуви, шунингдек меҳнат тўғрисидаги қонунлар ва бошқа норматив ҳужжатлар билан белгиланган шартлар асосида ҳақ эвазига бажариш ҳақидаги келишувдир.

Ходим ва иш берувчи меҳнат шартномасининг тарафлари бўлиб ҳисобланадилар” [14]. Ушбу қоидада қонун чиқарувчи меҳнат муносабатлари тарафларини ким эканлигини, шартнома шартлари ҳақида сўз юритишда, тарафларнинг тенглиги тамойилини умуман назарда тутмаган.

Бизнингча, тарафларнинг тенглиги масаласини кўриб чиқиш жараёнида шунга эътибор қаратиш лозимки, ҳар икки тараф юридик шахс бўлган тадбиркорлар ўртасидаги олди-сотди шартномасидаги тарафларнинг тенглиги билан, бир тарафдан юридик шахс – иш берувчи ва иккинчи тарафдан ходим – jisмоний шахс ўртасидаги меҳнат шартномаси тарафларининг тенглигидаги фарқли жиҳатларни аниқлаш қийин эмас.

Агар ушбу ҳолатда шартномада кўрсатиб ўтилган иш берувчи ва ходимға юклатилган ҳуқуқ ҳамда мажбуриятларни уларнинг ўзаро розилиги ва хоҳишига кўра тенг даражада белгиланганлигини инобатға олган ҳолда юридик жиҳатдан тенглик сифатида баҳоласак, фактик жиҳатдан тенглик масаласида бундай фикрға келмаслигимиз мумкин.

Ҳар қандай ҳолатда ҳам иш берувчи кучли тараф сифатида намоён бўлади. Ушбу ҳолат шартномани ўзгартириш, уни бекор қилиш масалаларида кўпроқ намоён бўлади. Шунинг учун, меҳнат шартномасида қўпчилик ҳолатларда ходим қийин шароитлар бўлса-да, қандайдир пул маблағини топиш илинжида иш берувчининг меҳнат шартномасида белгилаб қўйган нотенг шартларига рози бўлади.

Ушбу ҳолат меҳнат муносабатлари фуқаролик ҳуқуқӣ муносабатлардан уни тартибга солиш жараёнида давлат аралашувини кенг амалга оширилиши билан ажралиб туришини кўрсатади. Давлатнинг ушбу муносабатлардаги иштироки ўз навбатида меҳнат шартномасида тарафларнинг нотенглигини янада кучайтиришға йўналтирилган. Меҳнат муносабатларини халқаро хусусий ҳуқуқнинг объекти сифатида кўрилиши меҳнат муносабатларида мавжуд бўлган ўзига хос белгиларни қўшимча равишда янада кўпроқ ҳисобға олиш имкониятини беради.

Яна бир бор қайд этиш лозимки, халқаро хусусий ҳуқуқнинг объектлари доирасига киритиш нуқтаи назардан кўриб чиқилаётган муносабатларни асосий белгиси сифатида меҳнат муносабатларида тарафларнинг формал жиҳатдан но тенглигини кўрсатиб ўтиш мумкин.

Шу билан бирга, Л.А. Сыроватскаянинг қайд этишича: “Ҳақиқий ҳаётда бугунги кунда меҳнат ва фуқаролик-ҳуқуқӣ нормаларнинг чатишуви натижасида вужудга келаётган ноодатий меҳнат келишувлари тузилаётганлигини кузатиш мумкин” [15, 82-бет]. Ушбу фикрларға ўз нуқтаи назарини билдирар экан И.Я. Киселев меҳнат ҳуқуқӣ ўзининг тарихий ривожланиши

жараёнида иш берувчи ва ходим ўртасидаги фактик нотенгликни компенсация қилиш мақсадида фуқаролик ҳуқуқини сезиларли даражада тўғрилаш йўлидан борди [16, 88-89-бетлар].

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда қуйидаги нуқтаи назарни илгари суриш мумкин:

Биринчи, ҳуқуқий муносабатларда тарафларнинг тенглиги тамойили давлат ҳуқуқ назарияси ва фуқаролик ҳуқуқи доктринал таълимотларида батафсил таҳлил қилинган масала бўлиб, ушбу қарашларда мазкур тамойилнинг мазмуни тўлиқ очиб берилган;

Иккинчи, фуқаролик ҳуқуқида “тенглик” тамойилидан тасодифий равишда фойдаланмайди. Ушбу тамойилда фуқаролик қонунчилигининг ривожланишининг муҳим давлари ва яқунлари, хусусий ҳуқуқий тартибга солишнинг асосий йўналишлари, олдинги авлод цивилист олимларининг сиёсий-ҳуқуқий ва фалсафий қарашлари жамланган. Миллий Фуқаролик кодексида ҳам ушбу тамойилни мустақамланганлиги унинг аҳамиятини кўрсатиб беради. Шунингдек, мазкур тамойил халқаро хусусий ҳуқуқий муносабатларнинг ҳам асосини ташкил қилиши масаласи юқоридаги таҳлилларда кўриб чиқилди.

Учинчи, меҳнат муносабатларида, хусусан халқаро хусусий ҳуқуқий меҳнат муносабатлари ўз мазмунига кўра тарафларнинг келишувига асосланган шартномавий муносабат экан, унда ҳам тарафларнинг тенглигини белгиланиши муҳимдир. Ушбу ҳолат фуқаролик ҳуқуқини (мулкни дахлсизлиги, шартномада тарафларнинг тенглиги) фундаментал асосларига зид ҳолат сифатида намоён бўлади. Меҳнат ҳуқуқи назарияси ва амалиётида цивилистик тамойиллар ва ижтимоий муносабатларнинг тузилишини қўлланилиш имконияти кўпчилик ҳолатларда иш берувчининг манфаатларига жавоб беради. Ушбу ҳолат фуқаролик ҳуқуқидаги марказий масалалардан бири ҳисобланган тарафларнинг шартномадаги абстракт тенглиги тамойили баъзи ҳолатларда ходимларнинг манфаатларига зид равишда фойдаланиш мумкинлиги билан изоҳланади.

Тўртинчи, Ўзбекистон Республикаси ҳудудида меҳнат қилаётган чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг меҳнат фаолиятида меҳнат муҳофазасини таъминлашда тенг имкониятлар яратиш, ушбу муносабатларга нисбатан қўлланиладиган ҳуқуқни аниқлаш масаласи бугунги кундаги амалдаги “Меҳнатни муҳофаза қилиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси қонунида назарда тутилмаган. Ушбу қонуннинг 3-моддаси “Меҳнатни муҳофаза қилиш тўғрисидаги қонунлар ва қонуннинг қўлланиш соҳаси” деб номланган бўлсада лекин чет эл фуқароларининг меҳнат муносабатларига нисбатан уни татбиқ қилиш ёки қилмаслик масаласи очик қолганлиги диққатга сазовор.

Шуни инобатга олган ҳолда, мазкур қонуннинг 3-моддасига қуйидаги таҳрирдаги нормани киритиш мақсадга мувофиқ: “Ўзбекистон Республикасининг хорижий давлатларда меҳнат қилаётган фуқароларига нисбатан иш берувчи жойлашган давлатнинг меҳнат муҳофазасига оид қонунчилик татбиқ қиланади. Ўзбекистон Республикаси ҳудудида жойлашган барча корхоналарга, шунингдек, чет эллик юридик ва жисмоний шахсларга тўлиқ ёки қисман тегишли бўлган ва Ўзбекистон Республикаси ҳудудида жойлашган корхоналарда меҳнат қилаётган чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахсларга нисбатан Ўзбекистон Республикасининг меҳнат муҳофаза қилиш қилиш ҳақидаги қонунчилик татбиқ қилинади”.

Бешинчи, амалдаги Меҳнат кодексининг нормаларида меҳнат шартномаси тарафларининг тенглиги назарда тутилмаганлиги мазкур қонунчиликдаги бўшлиқларни бартараф қилиш заруриятини олдимизга қўймоқда. Шу мақсадда, Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодексининг “Меҳнат шартномасининг тушунчаси ва тарафлари” деб номланган 72-моддаси, 1-қисмини қуйидаги таҳлитда баён қилиш мақсадга мувофиқ саналади:

“Меҳнат шартномаси ходим билан иш берувчи ўртасида муайян мутахассислик, малака, лавозим бўйича ишни ички меҳнат тартибига бўйсунган ҳолда **тенг ҳуқуқли асосда вужудга келадиган** тарафлар келишуви, шунингдек меҳнат тўғрисидаги қонунлар ва бошқа норматив ҳужжатлар билан белгиланган шартлар асосида ҳақ эвазига бажариш ҳақидаги келишувдир”.

Адабиётлар рўйхати:

1. Нерсесянц В. С. Философия права: Учебник для вузов. – М., 2005. – С.157-158.
2. Халқаро хусусий ҳуқуқ // Ҳ.Р. Раҳмонқулов ва бошқ. –Т., Иқтисод ва ҳуқуқ дунёси, 2002. – Б.448.; Раҳмонқулов Ҳ. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг биринчи қисмига умумий тавсиф ва шарҳлар. –Т., “Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси”. 1997.; Закиров И.Б. Фуқаролик ҳуқуқи. Дарслик. I қисм. /Масъул муҳаррир проф. Ҳ.Раҳмонқулов. – Т., ТДЮИ, 2006.; Рўзиназаров Ш.Н. Юридик фанларнинг ривожланиши ва замонавий муаммолари. Т.: 2007. – Б.225-242.; Ҳ.Р.Раҳмонқулов Фуқаролик ҳуқуқи муаммолари. (1-қисм). Дарслик. –Т., ТДЮИ нашриёти, 2010. Б.536.; Х.Раҳмонқулов. “Фуқаролик ҳуқуқининг объектлари” // Ўқув қўлланма. – Т., ТДЮИ, 2009. – Б. 14.; Х.Раҳмонқулов, Ш.Рўзиназаров, О.Оқюлов, Х.Азизов, Н.Имомов. Хусусий мулк ҳуқуқининг мазмуни. – Т., АҚХМИ, 2008. Б.158.; Раҳмонқулов Х. Становление и перспективы развития частного права в Республике Узбекистан. / Вестник НУУЗ. – 2008. – №1. – С. 60-63.; Халқаро хусусий ҳуқуқнинг долзарб муаммолари ва ривожланиш истиқболлари. – Т., “Adabiyot uchqunlari” нашриёти, 2014. Б.282. (Х.А.Раҳмонқулов, В.Ё.Эргашев ва бошқалар); Рашидов К.К. Некоторые вопросы кодификации норм международного частного права в Республике Узбекистан // Материалы международной научно-практической конференции «Актуальные проблемы гражданского права». – Т., 2010. –С.90.
3. Х.Раҳмонқулов. “Фуқаролик ҳуқуқининг объектлари” // Ўқув қўлланма. – Т.: ТДЮИ, 2009. – Б. 7.
4. Х.Раҳмонқулов. “Фуқаролик ҳуқуқининг субъектлари” // Ўқув қўлланма. – Т.: Ўзбекистон, 2008. – Б. 4.
5. Асланян Н. П. Основные начала российского частного права. – Иркутск, 2001. – С. 270.
6. Алексеев С. С. Частное право: Научно-публицистический очерк. – М., 1999. – С. 158.
7. Виноградов П. Г. Очерки по теории права // Антология мировой правовой мысли. В 5 т. Т. V. – М., 1999. – С. 400-408.
8. Братусь С.Н. Предмет и система советского гражданского права. – М. 1963. – С. 53.
9. Ҳ.Р.Раҳмонқулов Фуқаролик ҳуқуқи муаммолари. (1-қисм). Дарслик. –Т., ТДЮИ нашриёти, 2010. Б. 536.

S. Gafurova

Researcher of the University of World
Economy and Diplomacy

10. Рахманкулов Х. Становление и перспективы развития частного права в Республике Узбекистан. / Вестник НУУЗ. – 2008. – №1. – С. 60-63.

11. Нерсисянц В. С. Философия права: Учебник для вузов. – М., 2005. – С.157-158.

12. Х.А.Рахмонкулов, В.Ё.Эргашев ва бошқалар. Халқаро хусусий ҳуқуқнинг долзарб муаммолари ва ривожланиш истиқболлари. – Т., “Adabiyot uchqunlari” нашриёти, 2014. – Б.13.

13. Международное коммерческое право: Учеб. пособие / Под общ. ред. В.Ф.Попондопуло. – М., 2004. – С. 11.

14. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1996 й., 1-сонга илова.

15. Сыроватская Л.А. Трудовые отношения и трудовое право // Государство и право. 1996. № 7. – С. 82.

16. Киселев И.Я. Сравнительное и международное трудовое право. – М., 1999. –С. 88-89.

THE LEGAL ESSENCE OF THE CONSUL'S PROTECTION OF CITIZEN'S RIGHTS IN ABROAD

Annotation: this article dedicated to attempts disclosing the legal nature of the consular protection of the citizens' rights in abroad. Working on this issue, the author concludes that consular protection has an importance point in the protection of human rights in general, especially citizens located outside of the state.

Keywords: legal protection, the consul, consular functions, legal aid, an international treaty, consular convention.

Аннотация: мазкур мақола чет давлатлардаги фуқаролар ҳуқуқларининг консуллик ҳимояси ва унинг ҳуқуқий моҳияти масаласига бағишланган. Муаллиф, мавзунинг ёритар экан, консуллик ҳимояси чет давлатлардаги фуқароларга нисбатан инсон ҳуқуқларини таъминлашда муҳим ҳуқуқий аҳамият касб этади, деган хулосага келади.

Калит сўзлар: ҳуқуқий ҳимоя, консул, консуллик функциялари, ҳуқуқий ёрдам, халқаро шартнома, консуллик конвенцияси.

Аннотация: эта статья посвящена попыткам раскрытия правовой сущности консульской защиты прав граждан за рубежом. В работе автор приходит к выводу, что консульская защита занимает первостепенное значение в защите прав человека, находящегося за пределами своего государства в целом.

Ключевые слова: правовая защита, консул, консульский функции, юридическая помощь, международный договор, консульская конвенция.

The current stage of the development of the Republic of Uzbekistan distinguishes with its position in searching of new and new ways of necessary legal protection of citizen in all forms of conflict situations. One of these necessities is to protect the rights of citizens of the Republic of Uzbekistan in abroad.

Consular law, which has an ancient history, reflecting to the socio-political views of different ages and consciousness essence of events, is forming an adequate response to these events [1, 4-5-p.]. Nowadays, the development of consular law, enrichment it with new legal opinions, knowledge based on modern achievements of science is very important. With the globalization the consular protection of citizens in abroad acquires particular importance as it serves the entire wide spectrum of relations with different countries. The more active development of relations, the larger and more intensive exchange of experience and human resources, the greater the burden placed on consular offices. Consular protection is a historically developed as a universal social and legal phenomenon. Consular protection has a dominant role in diplomatic relations between states. The degree of effectiveness of the state protection of the interests of its citizens in abroad determines the degree of people's trust in government and the state. Security of states depends on the vector of foreign policy, economic, consular and other interests of those states. It critically assesses the legal nature, content and effects in the domestic legal orders of the